

Oleksij Golinatyj

MOTIVATIONAL PECULIARITIES OF THE OIKONYMY OF KIROVOHRAD REGION

The article deals with the motivational basis of the oikonyms of Kirovohrad region. The fundamental and facultative motivational relations between the names of the settlements and extralinguistic reality are described and classified.

Keywords: oikonym, motivation, possessive, locative and qualitative factors.

Матеріал надійшов 24.10.2012.

УДК 811.161.2'35

Дзюбишина-Мельник Н. Я.

ПРАВОПИС — ОРТОЛОГІЯ — КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

У статті порушено проблему термінологічної диференціації та сутнісного розмежування предметів трьох аспектів дослідження, фіксації і втілення норм української літературної мови. Автор пропонує реформувати структуру чинного правопису відповідно до особливостей цього жанру лінгвістики, уточнити зміст термінів ортологія (культура мови) та культура мовлення, а також змінити статус нових орфографічних словників у зв'язку із переглядом норм на сучасному етапі.

Ключові слова: правопис (орфографія), ортологія (культура мови), культура мовлення, загальнолітературна та стильово-стилістична норма, орфографічні словники, довідники з культури мови та мовлення.

Парадокси для української лінгвістики не така вже й дивина. Скажімо, у словниках чужомовних слів, які б найсучасніші вони не були, годі шукати запозичень з російської. І це — за тривалого колоніального статусу України та подальшого непаритетного співіснування української та російської на користь останньої. Або в словниках імен вже після проголошення незалежності пропагуються зросійщені зменшувальні форми на кшталт *Наташа, Лена, Даша, Діма, Петя*. Варто згадати посмертне видання «Словника українських імен» І. І. Трійняка [16], де відображено місцевості вживання зменшених форм імен. Напр., *Аннушка* — Одеська, Донецька, Харківська. Але найбільше привертають увагу імена, поширені по всій Україні. Зокрема, це — *Машиа, Катя, Таня, Дашиа, Наташиа* та ін. Такі факти, зібрані автором наприкінці 70-х рр. ХХ ст., вже були тривожним сигналом, тому у нормативних джерелах годилося б русифіковані форми імен супроводжувати застережними ремарками (на зразок: *нелітературне* чи *ненормативне* або й *суржикове*), але їх немає.

Парадокси бачимо й у чинному «Правописі української мови», як-от: рекомендації щодо написання слів *по-латині, козеріг / Козеріг*. До речі, «Проект найновішої редакції» 1999 р. нарешті усуває суперечність між правилом уживання єднального голосного у композитах (у даному разі з твердою основою першої частини) і подає *козоріг* і *Козоріг*, а проте толерує перший із названих русизмів, так і не заступивши його словом *латиною*. Або ще таке: переносне вживання географічних назв, як відомо, не має впливати на їхній правопис, тому пишемо *Парнас, Мекка*. У совітських словниках знаходимо лише *голгофа*, хоча у новіших вже з'являлось *Голгофа*, однак у супроводі *голгофа*. Знов-таки толеровано помилку. Ще яскравий приклад: ремарка *зах.* (*західне*): логічно сподіватися зрівноваження його антонімічним *схід.* (*східне*). Проте, зрозуміло, до 1991 р. такого бути не могло, але чому ремарку *зах.* зберігають деякі найновіші словники, у тому числі 20-томний «Словник української мови» (вийшов друком 1-й том), не зрозуміло. Хіба для парадоксу. Або: відомо, що мн. іменників на *-ар* з рухомим наголосом творить-

ся за допомогою закінчення *-i*, напр., *вівчар* — *вівчарі*, *секретар* — *секретарі*, тому й *бровар* — *броварі*. У двох областях України — Київській та Тернопільській — є однойменні з останнім іменником населені пункти. А проте у Тернопільській — це Броварі, а вже у Київській — Бровари [3, 46].

Парадоксальним, на нашу думку, є й такий мовознавчий жанр, як *правопис*, або ще *орфографія*¹. До якого б джерела професійної інформації ми не звернулися, всі вони однозначно свідчать, що йдеться про втілення звукової форми мови у письмову, або інакше — про **написання**, а не творення чи то слів, чи то форм слів, чи речень, що традиційно належить до компетенції словотвору або граматики. Правопис не сплутуємо й з фонетикою, предмет якої становить звуковий склад мови, у тому числі процеси асиміляції, дисиміляції, чергування звуків або що. Отже, і в граматиці, і в фонетиці йдеться про процеси безвідносно до способів їх утілення на письмі. Натомість у *правописі* (інакше — *орфографії*) має бути означено **що**, де і коли **пишемо**, саме пишемо, а не **як**, де і коли **творюмо**.

Пор. у *фонетиці*: «Подовжені приголосні різної якості виникають у сучасній українській мові внаслідок регресивної асиміляції при словотворенні й словозмінні: *зишити* ([и:]*ити*)», *безшумно* (бе[и:]*умно*), *принісиши* (прині[и:]*и*), *миєшся* (миє[с:]*а*), *Вітчизна* (ві[ч:]*изна*), *б'ються* (б'ю[ц']*а*), *коритце* (кори[ц:]*е*) й под.» [15, 65].

У *Правописі про те саме*: § 21.1. Префікс *з* перед глухими приголосними *к, п, т, ф, х* переходить у *с*: *сказати, спалахнути, ствердити, сфотографувати, схил*. Перед усіма іншими приголосними пишеться *з-* (іноді *зі-*): *збавити, звести* [20]. Пор. у Н. Тоцької: *зишток* [15, 65].

§ 21.2. У всіх префіксах — *без-, від- (од-), між-, над-, об-, під-, перед-, понад-, пред-, роз-, через-*, — кінцевий дзвінкий приголосний перед глухим не змінюється [20]. Пор. у Н. Тоцької: *безшумно* [15, 65].

§ 18.4. Примітка 1. Приголосні *ж, ч, ш, щ, т(ь)* у давальному та місцевому відмінках іменників (жін. р.) та в дієсловах перед постфіксом *-ся* на письмі зберігаються: *діжці, дочці, квітці, юшці, не вріжся, не морочся, не морщся, радишся, спиться*. Щодо наших прикладів із книжки Н. Тоцької: *принісиши, миєшся*.

§ 16.2. Зокрема *ь* пишеться:

У дієслівних формах дійсного та наказового способу: *будить, будять, здається* [20]. Щодо нашого прикладу: *б'ються*.

Правопис слів *Вітчизна, коритце* підпадають під так званий історичний (традиційний) принцип написання [15, 160], не зумовлений ні вимовою, ні вибором варіанту фонем у сильній позиції, ні морфологічним зіставленням, релевантним для спільнокореневих слів. Для з'ясування правопису таких слів слід звертатися до орфографічного словника як єдиного джерела правдивої інформації.

Як свідчать наведені приклади, правопис (орфографія) має свій предмет дослідження і своє втілення у відповідному жанрі, що становить підставу кваліфікувати його як окрему лінгвістичну дисципліну, до того ж із власною метамовою. Це ряд слів — термінологічних синонімів. До прикладу: *(не)писати(ся)*: пишемо, не пишеться; *(не)ставити(ся)*: ставиться, ставимо; *виступати*: виступає; *(не)зберігати(ся)*: зберігає, зберігається; *позначати(ся)* (на письмі): позначаємо, позначають на письмі тощо. За допомогою метамовних слів означають не лише загальні, але й конкретні мовні факти, зокрема, дієсловом *(не)подвоювати(ся)*. Напр.: § 20.2. Примітка. **Н** не подвоюється в дієприкметниках: *вивершений, вихований*... [20]. У значенні «написання» трапляється також слово *вживати(ся)*. Напр.: § 13.1. з уживається перед голосним на початку слова [20]. Цього статусу у правописі й слово *передавати*, як-от: § 14. Літера *г* передає на письмі гортанний щілинний приголосний [20].

А проте у чинному правописі спостерігаємо змішування правил запису звуків літерами і відображення фонетичних процесів, на означення яких у фонетиці вироблено свою, досить розгалужену, метамову, на кшталт: *(не)утворювати(ся)*: утворюються, утворених; *мати*: мають; *(не)змінювати(ся)*: змінюються, відбуваються зміни; *(не)переходити*: переходить; *(не)чергувати(ся)*: чергується, відбувається чергування; *з'являються*: з'являється; *(не)випадати*: випадає тощо. Те, що йдеться саме про процеси, а не об'єктивізацію графічними засобами (літерами) факту мови, підтверджують так звані графони, власне стрілки. Напр. у § 80.4.: *г→ж, к→ч* і под. [20].

Крім того, сучасний Український правопис містить значного обсягу інформацію про **творення граматичних форм**, зокрема про відмінювання іменників, займенників, прикметників, числівників, дієвідмінювання дієслів, творення часових, видових форм останніх, творення способів дії, частково висвітлено словотвір. Так, у § 70.6. читаємо: У складених числівниках відмінюються всі складові частини. Або: § 44. За належністю до роду та за відмінковими закінченнями всі іменники поділяються на чотири відміни.

¹ У даній статті ми не торкаємось доцільності об'єднання під цією назвою також написання складних слів та пунктуації.

У Правописі знаходимо чимало приписів навіть орфоепічного змісту, на взір: § 70.1. Примітка. У висловах один до одного й под. наголос у слові одного, одному, одній і т.д. — на першому складі [20]. Або: § 72. Дробові числівники читаються так: $\frac{1}{2}$ — одна друга [20]. Пор. ще: § 47 Примітка. Форми родового відмінка однини та називного множини нерідко розрізняються наголосами [20].

Можна завважити подекуди й стилістичні рекомендації. Напр.: У примітці до § 49 йдеться про розподібнення закінчень Дав. в. однини іменників II відм., які стоять поряд [20]. Нагряпаємо й на зауваження щодо переважання одних форм над іншими, як-оту § 55: *полів* (рідше *піль*), зрідка *ушей* (частіше *вух*) [20].

На наше глибоке переконання, наведені вище факти суперечать суті предмету правопису (як лінгвістичній дисципліні) і суті жанру правопису (як добірки правил з ілюстративним матеріалом, при цьому не йдеться про його вичерпність).

Інша річ, що у процесі словотвору чи формотвору неминуче постають і правописні питання. Чинний правопис переважно відображає це. Напр.: § 19. Примітка. У прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження, з кінцем *-ст*, літера *-т* у групі приголосних *-стн-* зберігається, хоч відповідний звук і не вимовляється [20]. Тобто йдеться про морфологічний принцип орфографії: збереження завдяки правопису словотвірних зв'язків слів. Або § 23.3: Частки *б*, *би* в умовному способі пишуться окремо [20].

Проте незрідка трапляються й такі рекомендації, які прямо не пов'язані з графічним зображенням звукового образу мови. Напр., у § 23.3. читаємо: У присвійних прикметниках, утворених від іменників першої відміни, після приголосних (крім *й*) пишеться суфікс *-ин* [20]. Попри метамовне слово правописної компетенції *пишемо*, тут йдеться про компетенцію граматики: вибір суфікса. Навіть коли в мовленні частотна помилкова вимова якоїсь форми чи помилкове формотворення (справді, не раз чуємо: *Олін*, *Олежин*, *Володів*), всеодно це не компетенція правопису, оскільки для нього релевантне відображення того, що постало і визнано нормою, а не застереження від неправильностей.

Інший приклад: § 47 Мн.. Род. в.: Закінчення *-ів* мають деякі іменники чол. р. *суддів*, *старостів*, окремі іменники жін. р.» Далі йде відсилання до попереднього пункту із прикладами: *баб* (і *бавів*), *губ* (і *губів*), *легень* (і *легенів*), проте не згадано ні *корів*, ні *ніздрів*, ні *голів*. Це також не компетенція правопису, а коди-

фікованої граматики, але й вона не може охопити всіх випадків.

Якщо кинути оком в минуле українського правопису (періоду нової літературної мови) як специфічного жанру, то можна помітити: уже перші його зразки, крім справді орфографічних моментів, висвітлюють правила **творення** граматичних форм. Напр., «Руська правопись зі словарцем» (видана у Львові 1904 р.), за свідченням В. В. Німчука, містила зразки відмінювання та дієвідмінювання [9].

Навіть дуже стислий правопис (всього 16 нестандартних сторінок) «Найголовніші правила українського правопису» (1926 р.) — містить пояснення щодо розподілу речивників (іменників) на одміни (відміни), перераховуючи при цьому відмінкові закінчення [7].

Традиція подачі повних парадигм граматичних форм слів закріпилася згодом у так званому «Харківському правописі» 1928 р. [19] і далі підтримувалася в усіх редакціях (1933, 1946, 1960, 1993 та наступних його перевиданнях аж до 2008 р.). Жоден із згаданих правописів, з нашої точки зору, не відповідає своєму жанрові саме через те, що висвітлює, крім власне правописних моментів, також **формотворення**, яке не становить предмета правопису. Неусвідомлений спротив цьому позначився на змісті сучасних довідників з правопису. Наведемо лише два приклади: у Л. Нечволод знаходимо такі назви розділів «Фонетика та морфеміка: правописні норми»; «Морфологія і правопис» [8], у М. І. Зубкова читаємо: «Фонетика та морфеміка: правописні норми». «Морфологія та правопис» [4].

Нарешті головне: найбільшу відповідність суті правопису, згідно із загальновизнаною лінгвістами дефініцією цього жанру, знаходимо в «Українському правописі», укладеному І. Зілинським (принаймні у доступному нам четвертому виданні 1943 р.) [21]. Автор будує його за принципом переліку випадків написання різних літер, саме тому фігурують заголовки та підзаголовки на взір: «Правопис основних голосівок. Букви *і* — *и*. Букву *і* пишемо. Букву *и* пишемо. Правопис приголосівок. Подвоєння приголосівок. М'якшення приголосівок». Істотним недоліком (власне, непослідовністю) вважаємо спосіб представлення звуків, що постають внаслідок чергування. Їх подано як процеси, а не факти. Також згадувано про вимову, знов-таки це — не компетенція правопису.

Основною перевагою правопису І. Зілинського є те, що він об'єднує всі випадки **написання** тієї чи іншої літери безвідносно до граматичної природи слів, де це спостережено. Так, літеру *е* рекомендовано писати у семи випадках, де згадано і групи слів з повноголоссям

(-ере-, -еле-), і суфікси на зразок *-есеньк-, -еньк-*, і відмінкові закінчення, хоча є правило й про процес: випадіння *e* у випадках на взір *березень — березня* [21].

Достатньо послідовне дотримання принципу опису відповідності між літерами і звуками дає можливість упорядникові вичленувати розділ про частини мови з покликаннями на відповідні параграфи, де розглянуто написання літер. Таким чином, І. Зілінський будує правопис так, як вимагає цей жанр лінгвістики: не через парадигми різних частин мови, тобто не через представлення процесів творення форм, а за принципом констатації. Напр.: Іменники. 1. Чоловічі іменники:

- а) давальник однини § 6, 10;
- б) родовик множини на *ей* § 8, 4 б. тощо [21, 20].

Можливо, для шкільної чи студентської навчальної практики чи для мовця з низьким рівнем володіння мовою такий спосіб інформації про граматичні форми слів і незручний, зате він створює **цілісну картину співвідношення між звуками і літерами літературної мови**, що відповідає вимогам правопису/орфографії.

Інша річ, наскільки такий правопис може заардадити у випадках, які іменовано складними. Одразу скажемо: жанр правопису (орфографії) цього і не передбачає.

Відповідь на всі проблемні питання і щодо творення окремих форм, і щодо слововживання, і щодо сполучуваності слів та побудови речень мають давати спеціальні довідкові видання. Такі видання — результат **практичного** втілення **теоретичних** засад нормативності літературної мови, розпрацювання яких перебуває у компетенції теоретичної стилістики. Проте якими б докладними не були теоретичні настанови, вони не здатні охопити всіх випадків реалізації мови як конструкта. Це зумовлено особливостями системної організації кожної живої мови і української зокрема. З цього приводу варто нагадати статтю В. Я. Миркіна [6], де автор цілком обґрунтовано наполягає на тому, щоб диференційовано підходити до системності в мові. Він розрізняє системні та підсистемні явища, спискові слова та одиничні винятки. У стосунку до творення нормативних граматичних форм це має повне підтвердження, ба робить пояснюваним згадувані вже складні випадки, завжди пов'язані з якимись відхиленнями від загальних правил. Так, в іменниках І відміни з кінцевим подовженням приголосних це подовження зникає у закінченні *-ей* Род. в. множини: *статті — статей* (до речі, про це сказано у розділі «Літерні позначення звуків») [20, §20.4.]. Наведений приклад мандрує з правопису в правопис і жодного разу не згадано про інші слова з поді-

бною формою Род. в. мн., тобто слова *рілля, породілля, баддя*. В орфографічних словниках помічаємо певну непослідовність щодо їхніх відмінкових форм. Так, Український орфографічний словник 2002 р. [18] подає *бадей, породілей і породіль* при тому, що Правопис рекомендує зберігати подовження в аналогічних формах. Пор.: *панни — пани, вілла — вілл*. Правда, зазвичай це іменники з твердою основою. Отже, складний випадок лишається без підтримки правилом. «Орфографічний словник української мови» 1975 р. [10] рекомендує вживати для творення того самого відмінка лише закінчення *-ей* — *породілей*, натомість *баддя* фігурує лише в одн., як і слово *рілля*.

Можна знайти й інші приклади, що потребують окремих застережень, як-от Род. в. мн. від іменників *дошка і зморшка*, в закінченнях яких з'являється звукосполучення *[шч]* — графічно фіксована літерою *щ*. Орфографічний словник 1975 р. фіксує обидва слова з цим закінченням, тоді як Український орфографічний словник 2002 р. — лише слово *дошка*.

Ми навели кілька випадків, що становлять практичні труднощі. Насправді їх значно більше. В сукупності вони творять **корпус пропозицій** нормативної реалізації мови, які жоден правопис, яким би досконалим він не був, не годен охопити. Ступінь розробленості корпусу пропозицій засвідчує ступінь опрацьованості норм на певному синхронному зрізі літературної мови. Тим самим окреслюється окремий предмет лінгвістичної дисципліни. Зазвичай нормативну проблематику в прикладному аспекті пов'язують із такою цариною теоретичної стилістики, як культура мови [17]. З цим не можна не погодитися, наголосивши на **мовному**, а не **мовленнєвому** статусі результатів опрацювання можливих актуалізацій системи мови, у тому числі її підсистем, спискових слів та одиничних випадків.

На наш погляд, для означення цієї сфери лінгвістики придатний також термін **ортологія**. В українській лінгвістичній енциклопедії автор статті під однойменною назвою С. Єрмоленко рекомендує обмежити коло явищ, означуване терміном ортологія, а саме: це мають бути лише варіантні форми. Ортологія, на її думку, має опікуватися обґрунтуванням доцільності вибору того чи іншого варіанту відповідно до умов його вживання в літературній мові [17, 405–406]. Така точка зору має ту перевагу, що пропонує зосередитися на одному з найважливіших аспектів мовного буття — функціонально-стильовому, а отже, стильових і стилістичних нормах. А проте саме в цьому криється її недолік, оскільки в такому випадку залишаються поза увагою загальнолітературні норми, що злитовують літе-

ратурну мову, репрезентуючи її як єдине ціле. Крім усього, сама етимологія терміна *ортологія* спонукає означуваний ним напрям лінгвістики (а власне: теоретичної стилістики) скерувати у річище теорії правильності мови загалом.

Серед робіт ортологічного скерування (тобто з культури мови) можна назвати «Довідник з культури мови» за редакцією В. Русанівського (1990 р.), «Словник-довідник з українського літературного слововживання» С. Головащука (2004 р.), «Словник-довідник з культури української мови» Д. Гринчишина, А. Капелюшного, О. Сербенської, З. Терлака (2006 р.), «Розмовляймо українською» І. Вихованця (2012 р.) тощо. Проте найдосконалішим, найповнішим і досі актуальним можна вважати «Норми української літературної мови» (1931 р.) Олекси Синявського, що вплинули на формування сучасних літературних норм (з відомих причин) анонімно. І, звичайно ж, саме через це, лише частково.

За нормальних умов розвитку мови ортологічні праці мають: 1) відобразити стан опрацювання нормативності мови на даному етапі; 2) пропонувати оцінки нових явищ з погляду відповідності їх мові як системному явищу, тобто визначити перспективу інновацій, їхні шанси стати або загальнолітературним, або стильово-стилістичним явищем, або відійти на маргінеси нелітературного вживання, чи й зникнути зовсім. Проте для української мови існує ще третій аспект, що потребує ортологічного підходу. Він пов'язаний із штучною деформацією мови за совітських часів. Як відомо, кінцевою метою такої деформації було затирання української мови як самодостатнього етнокультурного явища. Чи не основним важелем досягнення цього стало її лексикографічне руйнування, оскільки словники мають широке коло споживачів, і меншою мірою — руйнування через довідкову літературу, тобто через конкретні рекомендації, коло адресатів яких істотно вужче. Нагадаємо кілька лексикографічних способів руйнування словникового фонду мови (про заборону словників у цілому зараз не йдеться).

1. Усування із словників вже фіксованих слів і не реєстрація реально вживаної лексики. Крім славнозвісних термінологічних бюлетенів у 30-і рр. ХХ ст., які послідовно, слово за словом, нищили здобутки українського термінотворення, із загальномовних словників² (яких, до того ж, було обмаль) зникли десятки, якщо не сотні лексем. Одні з них було заступлено росіянізмами (якими вважаємо все, що прийшло через цю мову), інші

згинули разом з поняттям, яке іменували, істотно збіднивши тим самим синонімічні ряди. Напр., у словниках до 90-х рр. ХХ ст. не знайдемо таких слів, як *руханка* — натомість є *зарядка*, *скерування* — натомість є *направлення* (офіційний документ), зникли *присада* — прищеплена гілка, *розсміяний* (рос. смеющейся), *Танана!* — вигук здивування, *любливий* — той, що часто закохується, *кетя / келя*, *буба* — дитячі жаргонізми, *капар* — 1. *насос*; 2. *снаряд для забивання свай*; *клямка!* — кінець!, *таш(а)* — брезент, *домівник* — *домочадець* (рос. *домочадец*) тощо.

2. Чимало слів були позбавлені важливих значень або вони були спотворені. Так, *здви́г* — це цілеспрямоване велике зібрання народу, а не «скупчення, натовп»; слово *пипка* — це не лише сосок грудей, але й «носік» (чайника, глечика), насадка на пляшку, з якої немовля споживає якусь рідину; слово *цинамон* утратило значення «кориця»; *гузка* із 5 значень зберегло лише 2; *пригрів* втратило значення аналогічне до рос. «*солнцепек*» тощо.
3. Частині слів приписано невластиві їм значення, запозичені з російської мови (хоча в українській є свої відповідники). Напр., *каблук* мало три значення, їх заступило одне — безпідставно запозичене з російської, *бродити* стало означати «ферментувати» (з цим значенням уживалося слово *грати*), аналогічно до російської мови почали вживатися слова *знаходиться*, *відносити*, *нести* у переносному значенні (їх широко вживають навіть самі лінгвісти, у тому числі й стилісти).
4. Значну кількість слів було затавровано різними обмежувальними ремарками, на кшталт *те саме, що* (сигнал того, що слово не основне, другорядне порівняно із синонімом, до якого відсилає ремарка), *зах.* (західне), *діал.* (діалектне), *обл.* (обласне), *церк.* (церковне), *рідко, рідше, заст.* (застаріле), *істор.* (історичне), *розм.* (розмовне, тобто неприйнятне для літературного мовлення). Наведемо кілька прикладів: *домонтар* — *заст.*, «домосід» (пор. рос. *домосед*); *мишак* — *бот.*, *діал.* «тимофіївка» (взято з російської мови, при цьому усунено три інші значення); *пригравати* — те саме, що «акомпанувати»; *філіжанка* — те саме, що «чашка»; *запілля* — *рідко*, те саме, що «підпілля»; *осанна* — 1. *церк.* 2. *пе-*

² Добір слів побудовано переважно на порівнянні реєстру Словника Грінченка [12] та СУМу [13].

рен., заст. (насправді *урочисте*, а переносно — *поетизм*); *пасічник* — те саме, що «бджоляр» (у рос. мові *пчеловод*, отже, запозичено мотиваційну основу слова) тощо³.

Збіднений фонд української лексики не міг не спонукати словників нового часу до відновлення (бодай часткового) штучно спасивізованих слів. Наші спостереження свідчать, що найбільше прислужився цій справі «Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики» [1] на 253 тис. слів. Тут знаходимо лексеми *збвиг, підсоння, змагун, соложеник, смочок, первень, капар, мандрика, басоля, запілля, осоння, мисткиня/мистець, різдво, усніння, таш(а), осідок, засадничий* тощо. Залучена до словника, що традиційно сприймається як нормативний, така лексика, тим самим, рекомендована до загальнономовного вжитку. Разом з тим, до реєстру потрапили й росіянізми, жаргонізми, радянізми, як-от: *скелет, руль, плюш, соска, зіздини, козеріг, бакси, наклюкатися* (не плутати з українським *наключитися*), що не вважаємо позитивним фактом. Інші орфографічні словники поч. ХХ ст. також мають певні здобутки у відродженні (хоча б на письмі) питомого словника української літературної мови. Можна проте помітити, що у цих словниках, і навіть у тому самому словнику, не вироблено єдиних засад для так званої актуалізації проскрибованих у минулому слів. Зокрема, в усі орфографічні словники потрапив виразний росіянізм *барахолка*, тоді як в українській мові є розгалужене гніздо подібної семантики *тандіта*. Не зайве згадати про одиничні спроби подальшої русифікації й у новому орфографічному словнику, що поряд із дзвінкою вимовою префіксів типу *без-, роз-* подає варіанти оглушеної їх вимови. Напр.: *безсердечний* [бе"зсе"рдéчнї"ї і бе"с:е"рдéчнї"ї], *розкоханий* [розкóхани"ї і роскóхани"ї] [10].

У зв'язку з цим ми вважаємо доцільним де-що змінити статус сучасних орфографічних словників, вказавши на часові межі їхньої нормативності, скажімо так: «Орфографічний словник 10–20 рр. ХХІ ст.». Прийнятним на сучасному етапі вважаємо введення ремарок в орфографічні словники, що вже практикують деякі укладачі. Напр., у «Великому орфографічному словнику» [2] введено такі: *змени., розм., діал.* Ми би рекомендували замість ремарки *змени.* ввести ремарку *жаргонне*, тим паче, що у словниках трапляються такі слова як *дембель (дембиль), бакс(и)*.

На службі української ортології перебувають також нові тлумачні, перекладні, синонімічні словники, саме тому вони, крім своїх спеціальних завдань, виконують також і нормалізаційну роль. Так само цьому слугують довідкові видання, де зібрано різні рекомендації щодо втілення і загальнолітературних, і стильово-стилістичних норм.

Предметом культури мовлення є реальна мовна практика, те, як уживається мова насправді. Завдання культури мовлення полягає в тому, щоб виявляти, аналізувати і давати конкретні рекомендації щодо конкретних випадків порушення норм. Культура мовлення відображає ступінь опанування мови спільнотою з погляду дотримання загальнолітературних та стильово-стилістичних норм.

Якщо для ортології (культури мови) припустима і навіть бажана не лише фіксація норми, але й виявлення нових тенденцій та оцінка їх на предмет перспективності закріплення та поширення (популяризації) в мовній практиці загалу, то *культура мовлення* має орієнтуватися тільки на загальноусталені норми, тобто чинний правопис, та академічні видання орфографічних та тлумачних словників, користуючись при цьому здобутками ортології. Проте така цільова настанова може породити новий парадокс: одні лінгвісти прагнуть оновити мову після совітського потопа, інші ж — блокують цей процес. Щоб уникнути цього, ми би рекомендували обмежити об'єкт (але не предмет) культури мовлення: це однозначні порушення загальнолітературних та стильово-стилістичних норм, що засвідчують низький ступінь володіння мовою (йдеться про випадки незадовільного рівня мовної практики). Працями, що пропонують усувати такі недоліки, є, напр., «Неправильно-правильно. Довідник з українського слововживання» М. Волощак (2003 р.), «Антисуржик» за редакцією О. Сербенської (1994 р.), «А українською кажуть так» В. І. Островського (2008 р.) і под. Разом з тим, слід констатувати: більшість довідкової літератури з питань нормативності має синкретичний характер. В одній праці йдеться про конкретний випадок неправильного написання, творення форм, помилкового слововживання і подано певні узагальнення на тлі аналізу прорахунків. Яскравим прикладом цього жанру можуть бути праці Б. Антоненка-Давидовича, Є. Чак, Св. Караванського, практичні поради у щорічниках «Культура слова».

Таким чином, ми обстоюємо доцільність диференціації предметів правопису, ортології та культури мовлення.

³ У цій статті ми не спиняємося на нереалізованому потенціалі багатьох слів у плані розширення їхнього значення відповідно до нових реалій.

1. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. — К. ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2008.
2. Великий орфографічний словник української мови. — Харків : ПП Торсінг плюс, 2008.
3. Горпинич В. О. Словник географічних назв / В. О. Горпинич. — К. : Довіра, 2001. — 527 с.
4. Зубков М. І. Сучасний український правопис : Комплексний довідник / М. І. Зубков. — Харків : Торсінг, 2002. — 208 с.
5. Караванський Св. Пошук українського слова, або Боротьба за національне «Я» / Святослав Караванський. — К. : ВЦ «Академія», 2001. — 236 с.
6. Мыркин В. Я. Всегда ли языковая норма соотносится с языковой системой / В. Я. Мыркин // Филологические науки. — 1998. - № 3. — С. 22–30.
7. Найголовніші правила українського правопису : Нове видання. — К. : Українська академія наук, 1926. — 16 с.
8. Нечволод Л. І. Сучасний український правопис : Комплексний довідник : Правила, коментарі, приклади, винятки / Л. І. Нечволод. — Харків : Торсінг, 2007. — 222 с.
9. Німчук В. В. Проблеми українського правопису в ХХ ст. / В. В. Німчук // Український правопис : Проект найновішої редакції. — К. : Наукова думка, 1999. — С. 242–331.
10. Орфографічний словник української мови. — К. : Наукова думка, 1975.
11. Орфоепічний словник української мови : [у 2 т.]. — К., 2001. — Т. 1.
12. Словарь української мови : [у 4 т.]. / [зібрала редакція журналу «Киевская старина» ; упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко]. — К., 1958.
13. Словник української мови : [у 11 т.] / [за ред. І. К. Білодіда]. — К. : Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 1970–1980. — Т. 1–11.
14. Словник української мови : [у 20 т.] — К. : Наукова думка, 2010. — Т. 1.
15. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоенія, графіка, орфографія / Н. І. Тоцька. — К. : Вища школа, 1981. — 182 с.
16. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. — К. : Довіра, 2005–500 с.
17. Українська мова : Енциклопедія. — К.: Вид-во Українська енциклопедія, 2000–752 с.
18. Український орфографічний словник. — К. : Довіра, 2000.
19. Український правопис. — Харків, 1928.
20. Український правопис. — К. : Наук. думка, 2007. — 288 с.
21. Український правопис / упор. Іван Зілінський. — Краків-Львів : Українське видавництво, 1943. — 79 с.

Natalja Dzubyshyna-Melnyk

SPELLING — ORTHOLOGY — LANGUAGE CULTURE

The article deals with the problem of terminological differentiation and core distinction between three aspects of exploration, fixation and realization of Ukrainian literary language norms. The author suggests reforming the structure of actual spelling corresponding to specifics of this area of linguistics, specifying the meaning of terms orthology (language culture) and speech culture, as well as changing the status of new spelling dictionaries due to reconsideration of norms at this time.

Key words: spelling, orthology (language culture), speech culture, common-literary and stylistic norm, spelling dictionaries, language and speech culture guides.

Матеріал надійшов 22.11.2012.